

Онуфрієнко О. П.

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Тема статті присвячена визначенню художньо-естетичних чинників національної ідентичності, етапів її становлення, що стали рушійною силою розвитку українського філософського мислення та формування національного менталітету. Становлення і формування специфіки національної ідентичності, як особливої форми духовності, являється змістом національної культури. Сучасне українське літературознавство, використовуючи відповідний понятійний апарат, дозволяє осмислити специфіку розвитку української літератури з погляду нових естетичних концепцій і конкретизувати уявлення про шляхи розвитку української художньої свідомості початку ХХ ст., її духовні надбання та втрати.

Мета запропонованої роботи передбачає розкриття філософського та художньо-естетичного змісту національної ідентичності. Тому нашим завданням буде окреслити основні тенденції філософсько-національних пошуків та виокремити художньо-естетичні чинники національної ідентичності і розкрити їх продукуючу силу для українського філософського мислення.

Новизна статті полягає у спробі окреслити філософські чинники національної ідентичності та обґрунтувати їх художньо-естетичне відбиття в українському літературному процесі.

Шлях пошуків української національної ідентичності був суперечливим та складним. Та становлення основних світоглядних парадигм означеного феномена дозволяє простежити розвиток його чинників, а суперечливий шлях пошуків української національної ідентичності був зумовлений етапами формування національної самосвідомості та форм її вираження, віднайдення архетипів української ментальності і формуванням світоглядних констант.

Ключові слова: національна ідентичність, національна самосвідомість, архетипи української ментальності, національний менталітет, світоглядні константи.

Постановка проблеми формування національної ідентичності і в умовах глобалізації, і в умовах російсько-української війни не лише актуальна, а і вкрай необхідна та важлива.

Особливо сьогодні вибір і формування ідентичності зумовлені історичними, політичними, соціальними, економічними чинниками.

Національна ідентичність як науковий елемент пов'язана із дослідженнями етнопсихології, соціології, адже у новітніх умовах глобалізації, у трагічних умовах російсько-української війни національна ідентичність стає для нашої держави важливою складовою національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники зазначають, що від визначення змісту і характеру національної ідентичності залежить майбутнє як самої України, так і характеру відносин між різними групами населення всередині країни.

Завданням і метою запропонованого дослідження є окреслення становлення і формування специфіки національної ідентичності, як особли-

вої форми духовності, що являється змістом національної культури.

Становлення основних світоглядних парадигм, які продукують розвиток чинників феномена національної ідентичності, простежуються впродовж тривалого часу.

Такі дослідники означеного феномену як Беляков С., Донченко Л., Нагорна Л., Нарівська В., Наєнко М., Романченко О., Рябчук М., Ситній О., Харчук Р. та інші звертають увагу на проблему співіснування різних варіантів національної ідентичності в Україні, протистояння культурних, політичних та соціальних моделей. На сьогодні національна ідентичність українців – на етапі формування української політичної нації, тобто на етапі незавершеності самого процесу становлення національної ідентичності.

Наукова новизна запропонованої статті передбачає художньо-естетичне обґрунтування національної ідентичності, етапи і шляхи її становлення та виокремлення її філософських чинників.

Постановка завдання. Мета дослідження передбачає розкриття філософського та художньо-

естетичного змісту національної ідентичності, що проявляється в художньому та літературно-естетичному контексті української літератури. Звідси постають завдання: проаналізувати трансформацію західноєвропейських філософських концепцій та вітчизняної філософської думки в літературному процесі України на межі століть, виокремити художньо-естетичні чинники національної ідентичності і розкрити їх продукуючу силу для українського філософського мислення.

Виклад основного матеріалу. Слід зауважити, що окреслена категорія ідентичності формувалась як філософська проблема ще в античності, адже Парменід (давній перший філософ) стверджував, що мислити і бути – одне і те ж. Ця думка простежувалась у Локка, в його філософуванні про те, що в інтелекті немає нічого такого, чого раніше не було б у відчуттях.

Розвиваючись, категорія ідентичності набуває багатогранних смислів. Так, наприклад, Корнеус стверджував, що річ може бути ідентичною лише сама собі, а Майерсон тлумачив пізнання як отожднення відмінного.

Категорія ідентичності від Декарта, Канта до Гуссерля тлумачилась, пов'язуючись з різноманітними концепціями «Я», коли реальна річ не завжди залишається подібною сама собі. Деякі дослідники зауважують, що розвиток «Я» стає посередником між зовнішнім і внутрішнім світом.

Пошуками з'ясування пояснення ідентичності займалися Фрейд (спільність соціальних груп з Super-Ego), Гегель (про єдність суб'єкта як історично сформованого утворення), Дільтей (історія свідчить, що є людина). І згодом це твердження Дільтея було розширене національним змістом.

Питання української національної ідентичності розглядається як процес становлення національної свідомості і форм її вираження, віднайдення архетипів української ментальності, формування світоглядних засад.

Україна, яка через певні історичні умови, опинилася на узбіччі світового процесу становлення державності, лише в наші дні накреслює шляхи, давно вже пройдені народами Заходу та Сходу.

Однією з причин, що гальмувала державотворчі процеси, було запізніле становлення національної самосвідомості, про що мовлено багатьма політичними, ідеологічними, культурно-історичними факторами. Як відомо, українська культура сформувалася як поліфонічна на основі численних складників – доіндоєвропейських, індоєвропейських, праслов'янських, балканських, іранських, алтайських, античних, візантійських, західноєв-

ропейських. Вплив кожного з них був суттєвим для становлення духовної культури українців, а їх пріоритетність визначалась умовами часу і особливостями культурного розвитку. Саме ці умови формували відповідні психічні настанови.

Укладання початкових рис етнонаціональної самосвідомості нерозривно пов'язані з територіальними особливостями розселення – «кияни», «поляни», «дреговичі», «чернігівці» і т.д.

На цьому етапі історичного розвитку українства, за М. Грушевським, «у сфері психофізичній, у характері слов'ян взагалі і українських племен зокрема, чужоземні відомості відзначають, з одного боку, добродушність і привітність, з іншого – войовничість і відсутність солідарності та суспільної дисципліни... Гостинності та щирості, відзначених ще Прокопієм, відповідали риси характеру – поетичного, веселого, охочого до розваг» [7, 27].

Тепер зосередимось на основних етапах становлення національної самосвідомості і форм її вираження.

Культурно-історичні джерела свідчать, що початкове усвідомлення власної «самості» було територіальною природною приналежністю, адекватною етнічному рівню самосвідомості. «Етнічна спільнота, – визначав В. Генінг, – це соціальний організм, який відзначається спільністю мови, культурно-побутового укладу та етнічної самосвідомості людей, які входять до його складу, які формуються на обмеженій території з окремих груп людей внаслідок постійного спілкування, що зумовлено розвитком соціально-економічної системи» [5, 15]. На наш погляд, це визначення цілком прийнятне і дає можливість науково підійти до питань ранніх форм становлення етнічної свідомості. Аналіз міфології давніх русичів, її ритуальності і обрядності дає підстави для висновків, що ця свідомість найповніше втілилася в усній культурі народу [10]. За визначенням німецького етнографа В. Маннхарта, найстабільнішу частину міфологічних вірувань та образів складає, так звана, «нижча міфологія» (найдавніші вірування, пов'язані з календарними аграрними культами), яка зрештою назавжди залишається в національній культурі і становить її первісні кліше. Власне, в цьому проявляється одна із перших форм активності людського буття. Слід зазначити, що діяльною істотою на той час виступає не окремих індивід, а рід в цілому. Колективність світосприймання, нерозчленованість як в онтологічному (людина – природа), так і в соціальному (суспільство – особистість) плані цілком відображає спе-

цифіку цього світосприймання. Орієнтуючись на збиральну, присвоюючу форму діяльності, людина відображала її у формі свідомості, спрямованої до злиття зі світом, «розчинення» в ньому. Тому сам предмет та його образ становили певну єдність, як це визначає О. Лосєв: «На будь-яку річ зовнішнього світу, – пише він, – можуть бути перенесені будь-які моменти виробничого життя первісного стихійного колективізму найближчих родичів... Речі виявляються тут наділені такими силами, які зовсім їм, як таким, не належать, і це становить те, що звичайно називається демонічною суттю, невіддільною від них» [15, 36].

Роль такої «демонічної суті» виконує її ідея, тобто уявлення про предмет, яке дає розуміння цього предмета у його сутності і стає певним «конструктивним принципом», фіксуючи той етап, коли і думка, і предметний світ відокремлюються одне від другого. Від найдавніших часів уявлення сприймалось як природна якість людини, така ж, як її здатність бачити, чути, спостерігати, мислити. «Уявлення, – пише Анрі Валлон, – не було свого роду розкішшю щодо дійсності, простим спогляданням усвідомленням світу. Воно було немов би бажаним прототипом речей... Таким чином, прототип – не проста копія речей, але немовби їх жива основа... Уявлення починається з відношення не до спільного, а до родового» [4, 227].

У цій єдності загального та індивідуального провідним, звичайно, є саме родове, яке згуртовує людський колектив, стверджує так звану «присосовницьку» психологію у його членів. Леві-Брюль підкреслював, що колективні уявлення можна розпізнати за ознаками, притаманними всім членам даного соціального угруповання: вони передаються в ньому із покоління в покоління, пробуджуючи в них, відповідно до обставин, почуття поваги, страху, поклоніння тощо, стосовно своїх об'єктів, вони не залежать у своєму бутті від окремої особистості. На думку Леві-Брюля, це відбувається не тому, що уявлення передбачають якийсь колективний суб'єкт, відмінний від індивідів, що складають соціальну групу, а тому, що вони проявляють риси, які неможливо осмислити і зрозуміти шляхом тільки осягнення індивіда як такого [13, 9].

З огляду на заявлену проблему доцільно розглянути ті особливості світовідчуття русичів, що ввійшли в українську національну самосвідомість. Так, в «Слові об ідолах» київського книжника XI ст., на численних бронзових фібулах (застібках для плащів), підвісках та амулетах,

художніх вишивках чітко виділяється образ Великої Богині, яка відома під рядом імен – Берегиня, Земля, Баба, Жива, Дана, Діва, Житня, Рожаниця, Лада та інші. Як зазначає Я. Боровський: «Думаємо, що в давні часи богиня-мати могла називатися Славою і мала певне відношення до походження етноніма слав'янин, тобто від імені Слави народ став називатися слав'янами, країна, де жив цей народ, – Славією, а все язичницьке богослужіння отримало назву славлення» [2, 67–68].

У тих схематичних зображеннях богині, яка тримає кущ, що розцвітає, або ж птицю (символіку весняного відродження природи), оточеної різними символами солярних культів (півнів), крізь які проросли гілки дерев, зафіксований матриархальний культ давнього періоду, нерозривно пов'язаний із землеробством. Саме тут започаткований «антеїзм» як риса етносвідомості українців [6].

При цьому в лоні міфологічної свідомості формуються елементи нового світосприймання, нерозривно пов'язаного з тяжінням до монотеїстичних релігійних вірувань. Втрачається «злиття» зі світом людського буття, розчинення індивідуальності в «хоровому началі». І хоча свідомість не виходила за межі пристосовницької, всередині духовної культури відбувалося нагромадження знань, які орієнтувалися на певні установки, пов'язані з новим світобаченням. Зрештою, про дохристиянські часи Русі і дохристиянські вірування русичів залишають нам свідчення арабські та візантійські джерела VI–X ст. Так, Прокопій Кесарійський в VI ст. сповіщає: «...Єдиного бога, що насилає блискавку – визнають єдиним владицею всіх і жертвують йому кров і всяку худобу. Не знають долі (фатуму) і зовсім не визнають, щоб вона мала якусь силу над людьми, але як хто має перед собою смерть, видиму чи в хворобі, чи на війні, обіцяють вони за життя своє, якщо не загинуть, жертву богу і, врятувавшись, жертвують, що обіцяли, і думають, що тією жертвою врятували собі життя. Шанують вони річки, німф і деякі інші божества, жертвують їм всім, і з тих жертв ворожать собі» [19, 23–24].

Існувала певна міфологічна, достатньо логічна та внутрішньо струнка система поганських вірувань, носії та виразники якої – жерці-волхви, – мали навіть певний «розподіл праці» – ті, що керували погодою, – «хмарогонителі»; знахарі – «потворники»; ті, що здійснювали різноманітні чарівні дії за допомогою посуду – «чари», називалися «чародії». Верховну владу мали творці і носії поганської міфології, її своєрідні ідеологи –

«кошунники». Саме вони і склали «кошуну» – міфи, центральним персонажем яких був володар «мертвого», зимового царства – Кашей, Кошій. Він, захопивши дівчину, тримав її в полоні протягом зими. Визволяв її з цього полону молодий герой – княжич, царевич; на цьому припинялася влада зими і наступала весна, з якої й починався новий землеробський цикл. Таким чином, поганство було орієнтоване на землеробську міфологічну картину світу, центром якої були хтонічні вірування.

Як зазначають дослідники, українське землеробство мало унікальний характер, тому що було пов'язане з такими ж унікальними природними умовами. Адже ще за доби неоліту, за характеристикою ґрунтознавця В. Докучаєва, землі Наддністрянщини та Наддніпрянщини – єдине місце у світі, де чорнозем займає територію завширшки 500 км, а плодюча земля створювала умови для формування індивідуалістично орієнтованої свідомості, нерозривно пов'язаної з визнанням свободи індивідууму, гострим запереченням будь-якого утилітаризму свободи, принципів монархізму в тому числі. Саме на основі цього і виробляється така риса українського менталітету, як переважання екзистенціального світовідчуття, на протиположність комунітарному, общинному, так званому «хоровому», за виразом Д. Лихачова, началу, що характеризує російський менталітет.

Разом з тим, в IX–X ст. паралельно з поганською міфологією формується слов'янський героїчний епос – Київський та Новгородський цикли. Постає билинний світогляд, а він є кризовим. У ньому специфічно билинними засобами зафіксований занепад первіснообщинних стосунків, а також обумовлена кризовою ситуацією зміна світоглядних орієнтирів» [3, 158–159].

Виразником кризовості є певна «нашарованість» змісту в билинному епосі – так, спочатку герої діють, відповідно до долі невблаганної (Іллі Муромцю «смерть на роду написана»), потім – відповідно до власного вибору. Природна «бінарність» людської організації поглиблюється, увиразнюється художністю, набуваючи ознак бінарного світобачення, що є закономірністю європейського стилю мислення, світобачення [20, 10–20]. Бінарність диктує часово-просторові характеристики, коли в описі подій відбувається певне «відсікання» території – в основному навколо Києва – і часу – X–XII ст., періоду державного і культурного розквіту Русі. І все ж процес деміфологізації, що проявляється «не в ступені вірогідності оповіді, яка передається в термінах

не космічних, а етнічних, оперує географічними назвами, історичними іменами племен і держав, царів і вождів, воєн і міграцій. Епічний час (...Київська Русь епохи Володимира Святого...) будується за типом міфічного, як початковий час і час активних дій предків, які визначили наступний порядок, але йдеться вже не про творення світу, а про світанок національної історії, про устрій найдавніших державних утворень та інше» [17, 276]. Все це сприяло творенню духовного фону для діалогу з новим монотеїстичним світобаченням, виразником якого було християнство. Криза рабовласницького ладу, що найповніше виявилась у падінні Римської імперії, на протиположність антично-полісній зверхності афінян, спартанців та інших висунула проблему «абстрактної» людини. Міфологічно-релігійні вірування різних народів виявилися нездатними сформулювати нову антропоцентричну концепцію. Назріла необхідність в іншому віровченні. Ним і стало християнство. Соціальна роль, функції, а значить, і самий зміст християнського віровчення змінюються. Особливо це добре помітно у ставленні релігійно-канонічної сторони християнської догматики до філософських ідей.

Як відомо, гнів пригноблених народів та рабів перших століть християнства, так званого періоду апологетики, не потребував елітарного, доступного тільки високоосвіченим людям, знання. Достатнім був гнів і ненависть до того, що являло ці знання і що було виразником і навіть символом антирабського становища для всіх тих, що жили за рахунок рабів і при цьому глибоко зневажали цю безправну масу «речей» (адже відомо, що в кримінальному кодексі Римської імперії раб називався «res» – «реч»).

Цей «тотальний гнів» був закономірним вираженням настрою мас, які шукали виходу з безвихіддя імперії, що руйнувалася на очах, і коли всі, здавалось би, найвідчайдушніші спроби змінити трагедію земного буття людськими силами завершилися провалами, тут з'явився Христос. Його появу афористично обґрунтував французький історик Шарль Еншлен: «Христос перемиг тому, що зазнав поразки Спартак».

У процесі становлення християнства від настрою розгніваної маси і до виникнення церкви відбувалися зміни. Надзвичайно важливим було те, що світоглядний принцип тілесності християнство поглибило, наповнило новим високогуманістичним змістом. Хоча, як відомо, обивательська свідомість, певним чином впливаючи на літературу та мистецтво, часто вдається до тлумачення

духовності як альтернативи тілесності, творчості (у відповідності до того, як це зафіксовано у словнику В. Даля). Сучасні методики дослідження цієї досить суперечливої проблеми дають підстави для висновку, що «в дійсності ж духовність протилежна не плоті, а хаосу збурених інстинктів, що роблять людину «рабом у темі стихій» (Гете), не тілу, а ілюзіям і сурогатам чуттєвості, «містиці тіла» (Бердяєв). Духовність це не альтернатива тілесності, а опосередковане начало між інтелектом і інстинктом. Це завжди повнота буття... Християнська теологія розглядає догмат «обожнювання плоті, вивищування її духом Божим в числі таких же канонів віри, як догмат єдиносутності Трійці і сподівань духу. Арістотелева трактовка тіла як форми духу була у першоджерелах притаманна європейському менталітету» [12, 23].

Відповідно до цього змінюється і моральна орієнтація. Концепції стоїчної філософії, сформовані і викладені в елліністичних працях, в умовах римського практицизму сприяють формуванню особливої моралі, яка, зрештою, набуває узагальнюючого характеру. Тому всі онтологічні, гносеологічні проблеми концентруються навколо вищого втілення вищої моралі – Бога, тому і все навколо нього розташовується радіально, як навколо центру.

Всі ці процеси, прийшовши з християнством в IX–X ст. на територію України-Русі, набувають певної специфіки: з'являється нова ментальна особливість – орієнтування на мораль, що починає визначати ту основну світоглядну орієнтацію, яка, без перебільшення, назавжди залишається в українському менталітеті.

У християнстві, яке проникає в духовну культуру Київської Русі, відбувається певне коригування візантійського варіанту християнської моралі у відповідності з тими ментальними особливостями, які склалися в дохристиянській Русі. Саме це і визначає особливості української автокефалії¹.

Український варіант християнства з самого початку був орієнтований на певне поєднання Сходу та Заходу. Адже сама кирило-мефодіївська традиція була нічим іншим, як поєднанням римської культури з греко-візантійською і мала воістину вселенський характер. Відомо, що князь Володимир започаткував культ святого Климента,

римського папи, замученого за християнську віру, який став основою для обґрунтування принципу автокефалії.

І ще один факт, наведений в Літописі руському, підтверджує поєднання греко-візантійської та римської традицій. Це славнозвісна розповідь про Андрія Первозванного, який від Синопа, йдучи на Рим, приходить до Києва і зупиняється там. Підтвердженням сказаному є те, що в похвалі князеві Володимирі автор Літопису навіть заміняє Константинополь Римом, проголошуючи: «Він є новим Костянтином великого Риму, що охрестився сам і охрестив люди свої, – і сей так учинив, подібно йому» [14, 75] – поєднуючи римську культуру з візантійською.

Таким чином, з самого початку християнство входить в життя русичів, поєднуючи римську традицію з греко-візантійською, опираючись на одну з визначальних особливостей етнопонаціонального менталітету – моральність. Разом з тим надзвичайно важливим аспектом було те, що через християнство Русь входить в контекст світової культури і, таким чином, започатковується становлення основних світоглядних парадигм, які і визначають специфічні особливості національного менталітету в майбутньому.

Високий рівень розвитку усної народної творчості відкривав можливість для розуміння християнської доктрини – «шляху, істини і життя», тобто самого Христа чи, як уточнює С. Аверінцев, «не його вчення чи його «слова», як чогось відмінного від його особистості, але його особистості як «Слова», яке, на його думку, цілком природно асоціювалось з поняттям «слова» як тексту, з поняттям книги» [1, 212].

Християнська література, привнесена в життя русичів, вводила їх в надзвичайно широке коло світових культур. Адже поряд із візантійською християнською літературою, значний вплив мала також болгарська та єврейська літератури. Частина Священного Писання, більшість апокрифів були пам'ятками єврейської літератури, значна ж частина візантійських джерел були переробкою, тлумаченням єврейських джерел – творів отців церкви та вчителів, проповідями. Частина візантійської спадщини – це перероблені класичні легенди: про Троянську війну, Олександра Македонського; частина – переробка східних літературних творів (індійських, арабських), «Девгеніє Діяння» – оригінальна візантійська пам'ятка. Всі ці християнські пам'ятки літератури приходять на Русь, пропущені і крізь давньоболгарську літературу.

¹ Так, перше єпископство на українських землях було засноване ще в кінці IX – початку X ст. кирило-мефодіївською ієрархією в Перемишлі. В 860 р. Аскольд приймає християнство, але бояри невдоволені посиленням його влади, влаштувавши змову, вбили його і зупинили поширення християнства. Княгиня Ольга в 957 р. теж приймає християнство. Цей процес завершується в 988 р. реформою Володимира Великого.

Давньоруська державність спиралася на ще неусталені економічні та політичні зв'язки, і церква ставала основною єднальною силою. Християнство якнайкраще відповідало засадам молоді державності тому, що сконцентрувало в собі ті основні етнічні особливості, які «вижили» впродовж багатьох віків розвитку соціопрактичної діяльності. Ці особливості у світоглядній сфері означені як рівень «здорового глузду», об'єднуючи людство можливістю проявів буденних життєвих інтересів.

Всі ці особливості національного менталітету започатковані в минулому і в основному сформульовані в науковій, публіцистичній, етнографічній та політологічній літературі Нового часу.

Значним внеском у дослідженні цього питання є наукові розвідки українських науковців. Так, Михайло Максимович (1804–1873), історик, фольклорист, етнограф, природознавець, відзначався тим, що в кожному з цих галузей знань зробив свій власний значний внесок і, що особливо важливо для нашого дослідження, розробив нові методологічні підходи, пріоритетні щодо вивчення питання національної ідентичності. Як зазначав М. Драгоманов в некролозі М. Максимовича: «М.О. Максимович був для Київської Русі цілою науковою історико-філософською установою і разом з тим живою народною людиною» [8, 455].

Не називаючи ознаки українськості словом «менталітет», вчений користувався саме цим поняттям у визначенні специфіки національної самосвідомості на основі досліджень усної народної творчості, в якій народ виразив і явив сутність своєї душі. На думку М. Максимовича, це була саме пісенна творчість українців. Малоросійські пісні – виразник боротьби духу з долею. В піснях малоросійських знаходимо драматичний виклад предмету [16, 236].

Пошуки національної ідентичності, розпочаті та окреслені ще М. Максимовичем, збігаються з розробленням, опрацювання цієї проблематики в європейській культурі та науці. Адже ще в XVI ст. відбувається формування перших державно-національних утворень. Так в Італії Ніколо Макіавеллі починає боротьбу за єдність Італії, а ренесансні рухи, що охоплюють значну кількість країн Західної Європи (Францію, Англію, Чехію, Польщу), спираються вже на ідею національної специфіки, яка в свою чергу сприяє становленню та розвитку національної мови, а з нею і світської літератури. Все це формує такі ідеї, як: «національний геній» та «національний характер», що

стають провідними і визначальними концепціями до другої половини XVIII ст.

Торжество світського начала, яке спирається на визнання могутності людського генія, породжує віру в поступ. Все це вимагає певного еволюційного бачення, коли вводиться принцип історизму, що дозволяє народи, цивілізації та їх культури розглядати у процесі їх виникнення, становлення, розвитку, розквіту та занепаду. Принцип історизму формує певне «лінійне» бачення, яке дозволяє зрозуміти сутність теперішніх та минулих подій і тим самим визначити шлях подальшого розвитку. Все це сприяє значному збільшенню історичних досліджень як національної, так і всесвітньої історії. Але на цьому етапі становлення історичної науки виникає суперечка «нових з давніми», де критерієм стає порівняння європейської цивілізації з класичною цивілізацією Греції та Риму.

З середини XVIII ст. в європейській культурі починає поширюватися неокласичний рух, який намагається поєднати примітивістські та класичні міські аспекти: від «благородного дикуна» Руссо, що живе на лоні природи, до повернення і відновлення ідеалів Спарти, Афін та республіканського Риму. І хоча у Шефетбері, Болінброка та Монтеск'є вже окреслюється поняття «дух» нації, лише Руссо до кінця формує концепцію «національного характеру». В таких працях, як «Корсиканський проект» (Projekt Corsè) та «Урядування в Польщі» (Uouyernement de la Pologne), розглядаючи умови збереження та відновлення нації, Руссо робить висновок, що лише підтримання звичаїв та обрядів нації сприятиме розвою національної індивідуальності: «Батьківщину створюють не мури і не люди, а закони, звичаї, врядування, державний лад і спосіб життя, що є наслідком цього всього. Батьківщина – це ставлення держави до своїх підданих; коли це ставлення стає неприхильним, а то й ворожим, батьківщина зникає» [18, 95]. Згодом ці ідеї знайшли своє продовження та втілення у яacobinських вождів, які прирівнювали себе до героїв Спарти та Риму – Катона, Брута, Сцеволи і навіть Сократа, а громадянський устрій міст-полісів брали собі за ідеал.

У західноєвропейській науці другої половини XVIII ст. з'являється також тенденція, яку умовно можна назвати «літературним медієвізмом» за посиленій інтерес до поглибленого вивчення середньовічної культури. Середньовіччя і його золота доба етнічних героїв нібито краще відповідали історичному баченню, що лежало в основі нової мови та ідеології націоналізму відкрива-

ючи в кожному закутку Європи несподівані славетні звитяги національних геніїв, і кожен з них почерпував натхнення з золотої доби поетичного красивду своєї етнічної спільноти. Медієвістський літературний історизм поширив культ національної окремішності навіть у найпригнобленіші спільноти й культурні категорії населення Європи» [9, 47]. За цих умов політичні вимоги щодо відокремлення та формування самостійної державності ще не виникають, але саме в літературі художньо-естетично обґрунтовуються такі особливості національного, як мова і символіка. В наукових розвідках посилюється принцип історизму, спрямований на виділення та визначення понять «національний характер», «національна ідея». Національна інтелігенція, розпочавши з романтичного захоплення фольклорними джерелами культури свого народу, формує ідеї національної спільноти, виходить за межі літературних та фольклорно-етнографічних узагальнень, підіймаючись до рівня загальнофілософських висновків та концепцій, визначаючи філософські принципи національної ідентичності.

Концептуальні засади німецького романтизму, сформованого на засадах реалістично-просвітницької лінії класичної філософії, привертають увагу українських мислителів та письменників у XIX ст. у їх пошуках вираження сутності національної ідентичності. Зрештою, екзистенційно-кордоцентрична особливість українського менталітету знайшла філософське осмислення і вираження в німецькій філософсько-мистецькій думці. Як зазначав Д. Чижевський: «Духовне життя слов'янських народів розвивалося майже протягом усього XIX віку під значним впливом західноєвропейського. Але цей вплив не був простим запозиченням ідей та настроїв. І ідеї, і настрої вибиралися слов'янами із усієї широчезної гами європейських духовних напрямків, запозичене ж так перетворювалося і переформовувалося, що часто важко ототожнити ті ж з'явища на Заході і у слов'ян. Навіть «впливи» окремих письменників та мислителів виявляються в таких формах, що ми можемо говорити про специфічнослов'янську інтерпретацію Канта або Шіллера, Шеллінга або Гегеля... До того ж, різні «впливи» приходили з Західної Європи до слов'ян не одночасно, – тому у слов'ян зустрічаємо одночасно рефлексії культурних з'явищ, які на Заході відділені одні від одних роками, а то й десятками років; навпаки, зустрічаємо у слов'ян окремі з'явища, вирвані із контексту, в яким вони розвивалися в західноєвропейському оточенні, і іноді вставлені в зовсім

інший контекст... Можна сказати, що «західні впливи» виникали, розв'язували у слов'ян власну і самостійну творчість, що була часто не лише відгуком, але і відповіддю Заходу» [22, 107–108]. Діяльність кирило-мефодіївців в їх пошуках «національного духу» спирається на ідеї Канта та Фіхте, романтизм шеллінгіанства,

Значні впливи німецького романтизму в поєднанні з есхатологічними мотивами простежуються і в програмі, виробленій кирило-мефодіївцями і сформульованій в «Книзі буття українського народу».

«Коли інтерес до українського минулого, – відзначає Д. Чижевський, – до української пісні, до української мови відживлявся і підтримувався романтичною гарною літературою, коли лінія романтичного націоналізму веде до Максимовича, то настрої християнсько-містичні ведуть нас до Авсенєва, або до західних письменників того ж типу (Новалис, Шуберт, Бурдах). Коли, з одного боку, братчиків захоплює проблема «національного духу», то, з другого боку, не менше їх цікавить і таємниця людської душі» [22, 110]. Чижевський виокремлює тенденцію, що характеризувала український менталітет загалом – у вирішенні будь-яких «зовнішніх» питань виходити з «внутрішньої» сутності людського буття. Цю особливість, властиву українському менталітету, П. Юркевич формулює як «філософію серця».

У російській частині України відбувається відродження національної самосвідомості на рівні романтизму кирило-мефодіївців. Подібні процеси відбувалися і в австрійській її частині.

Процес національно-культурного відродження у розділеній між імперіями Україні наростав. 1815 року у Перемишлі серед нечисленної свідомої української інтелігенції виникає товариство «Просвіта». І хоча воно проіснувало лише до середини 1817 року, прийнятий ним у Відні 1816 року статут стає важливим документом для розвитку національно-культурного відродження. І. Франко, оцінюючи цей документ, зауважує, що він мав неоціненне значення першопоштовху «... для історії нашого національного розвитку і для історії поглядів нашої інтелігенції на простий народ і його життя, а також на засоби і цілі його освіти» [21, 137]. Це період активного обстоювання необхідності повноцінного функціонування національної (української) мови і її значення для національно-культурного відродження. Так у працях І. Могильницького, Й. Лозинського, Й. Левицького, М. Шашкевича обґрунтовується оригінальність, окремішність української

мови серед європейських мов, зокрема серед слов'янських.

Процес, що розпочався серед українців двох імперій, відображав нездоланність пошуків національної ідентичності, які охопили українську інтелігенцію і, зрештою, підготували можливість утворення нового українського письменства. Існує певна історична закономірність, яка полягає в тому, що в країнах, де немає державності та свободи, відбувається певна «ідеологізація» культури і духовного життя суспільства загалом, що й спостерігається в Україні. Таким чином, українська національна свідомість, почавшись з «Громад» другої половини XIX ст., переростає в могутній потік, не останнє місце в якому належить українській літературі. Діяльність таких письменників, як М. Коцюбинський, Леся Українка, В. Винниченко та інших виводить літературу за межі селянсько-етнографічної тематики, завдяки чому література набуває значення та функції загальнонаціональної, здатної задовольнити духовні потреби всіх станів та верств суспільства. Отже, наприкінці XIX ст. Україна включилася в процес, про який М. Грушевський зазначав, що історія людства повертається до історії народів, в якій культурні та економічні чинники часом мають більше значення, ніж політичні. Українська національна свідомість стає могутнім потоком, в якому важливе місце належить українській літературі. Настає творення «високої» літератури, що

засвідчила б повноцінність і самодостатність національної самосвідомості, стає провідною для покоління української інтелігенції, яке, за словами Лесі Українки, переставши бути «українофілами», стало, нарешті, називатися українцями, а значить і усвідомлювати себе українцями.

Висновки і пропозиції. В Україні впродовж останніх 3-х десятиліть відбувався поступовий розвиток національних процесів, який був пов'язаний із з'ясуванням української ідентичності, особливо в останні два десятиліття. Цей процес дуже прискорився із початком російсько-української війни, а особливо – з повномасштабним вторгненням росіян в Україну. Дехто з дослідників називає його національним прискоренням. Відбувається осягнення національного в таких формах, як: національна ментальність, національний характер, національна ідея, національний герой.

Новий час формує визначення культурного іншого, що пов'язане з національною своєрідністю, національною особливістю і, нарешті, з національною ідентичністю та самовизначенням.

Автор у запропонованій статті не лише виокремлює певні художньо-естетичні складники національної ідентичності, що насамперед пов'язано із формуванням національного менталітету, але й показує їх продукуючу силу для українського філософського мислення та для кардинальних проблем національної культури України.

Список літератури:

1. Аверинцев С. Поэтика ранневизантийской литературы. М., 1997. 430 с.
2. Боровский Я.Е. Мифологический мир древних киевлян. Киев, 1982. С. 320.
3. Бычко А.К. Народная мудрость Руси: анализ философа. Киев, 1988. 170 с.
4. Валлон Анри. От действия к мысли. Очерк сравнительной психологии. М., 1956. 238 с.
5. Геннинг В.Ф. Этнический процесс в первобытности (Опыт исследования закономерности зарождения раннего развития этноса). Свердловск, 1970. 125 с.
6. Грушевський М. Очерк истории украинского народа. Киев, 1994. С. 28.
7. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. Киев, 1990. 400 с.
8. Драгоманов М. Некролог М. Максимовича. *Вестник Европы*. 1874. № 6. С. 453–455.
9. Ентоні Сміт. Національна ідентичність. Київ, 1994. 483 с.
10. Етнографічні писання М. Костомарова / за ред. М. Грушевського. Харків, 1930. 550 с.
11. Костомаров Н.И. Две русские народности. Киев – Харьков, 1991. 79 с.
12. Крымский С.Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации. *Вопр. Философии*. 1992. № 12. С. 23–24.
13. Леви-Брюль. Сверхъестественное в первобытном мышлении. М., 1994. 630 с.
14. Літопис руський. Київ, 1989. 519 с.
15. Лосев А.Ф. Античная мифология в ее развитии. М., 1957. 620 с.
16. Максимович М. Киев явился градом великим. *Вибрані українознавчі твори*. Київ, 1994. 408 с.
17. Мелетинский Е. Поэтика мифа. М., 1995. 408 с.
18. Руссо Ж.Ж. Избранные сочинения. В 2 т. М., 1961. 602 с.
19. Січинський В. Чужинці про Україну. Київ., 1992. 230 с.
20. Уваров М.С. Бинарный архетип. *Эволюция идей антиномизма в истории европейской философии и культуры*. СПб., 1996. 212 с.

21. Франко Іван. Література, її завдання і найважливіші ціхи. Зібрання творів: У 50 т. Київ, 1980. 520 с.
22. Чижеський Дмитро. Нариси з історії філософії на Україні. Мюнхен, 1983. 330 с.

Onufriyenko O. P. ESTABLISHMENT OF NATIONAL IDENTITY IN THE UKRAINIAN CULTURAL SPACE

The topic of the article is devoted to the definition of artistic and aesthetic factors of national identity, the stages of its formation, which became the driving force of the development of Ukrainian philosophical thinking and the formation of national mentality. Creation and formation of the specificity of national identity, as a special form of spirituality, is the content of national culture. Modern Ukrainian literary studies, using the appropriate conceptual apparatus, allows us to understand the specifics of the development of Ukrainian literature from the point of view of new aesthetic concepts and to specify the ways of development of the Ukrainian artistic consciousness at the beginning of the 20th century, its spiritual assets and losses.

The purpose of the proposed work involves revealing the philosophical and artistic-aesthetic content of national identity.

Therefore, our task will be to outline the main trends of philosophical and national searches and to single out the artistic and aesthetic factors of national identity and to reveal their productive power for Ukrainian philosophical thinking.

The novelty of the article consists in an attempt to outline the philosophical factors of national identity and justify their artistic and aesthetic reflection in the Ukrainian literary process.

The search for Ukrainian national identity was controversial and difficult. The formation of the main worldview paradigms of this phenomenon allows us to trace the development of its factors, and the contradictory path of the search for Ukrainian national identity was determined by the stages of the formation of national self-awareness and the forms of its expression, the discovery of archetypes of the Ukrainian mentality, and the formation of worldview constants.

Key words: *national identity, national self-awareness, archetypes of the Ukrainian mentality, national mentality, worldview constants.*